

Max Lehmann ja provenientsipõhimõtte areng

Raimo Pohjola

Uus korrastustööde juhised *Geheimes Staatsarchiv*'is 01.07.1881

Preisi kuningriigi keskarhiivis, *Geheimes Staatsarchiv*'is (GStA) Berliini Neue Friedrich Strasse ja Klosterstrasse vahel valitses 1880-ndate aastate keskel üsna pingeline õhkkond. Arhiivi teaduspõhine (kuus ametnikku, kellel oli uhke ametinimi *Geheimer Staatsarchivar* – „sala-riiarihivaar“) oli jagunenud kahte leeri. Osa mossitas ja toetas endiselt vana põhimõtet, mille kohaselt dokumendid korrastatakse sisu järgi sõltumata nende päritolust. 2–3 noorema põlve esindajast koosnenud uuendusmeelne tuumik toetas dokumentide töötlemisel ja süstematiseerimisel nende päritolu arvestamist. Selle „kliki“

esindajad olid rahul, et nende ideoloogilisel juhil Max Lehmannil¹ oli mõni aasta varem õnnestunud veenda arhiivi juhatajat Heinrich von Sybelit uue põhimõtte paremuses.² Von Sybel oligi 1. juulil 1881 kinnitanud juhise, milles uus põhimõte, mida nüüd nimetati provenientsi- [ehk päritolu]põhimõtteks, määrati *Geheimes Staatsarchiv*'is kasutuselevõtmiseks.³ Lehmann oli põhjendanud seda uuendust ulatuslikus kirjutises.⁴ Tegemist oli põlvkondadevahelise konfliktiga, ent asjal oli ka laiem teadus- ja üldpoliitiline taust.

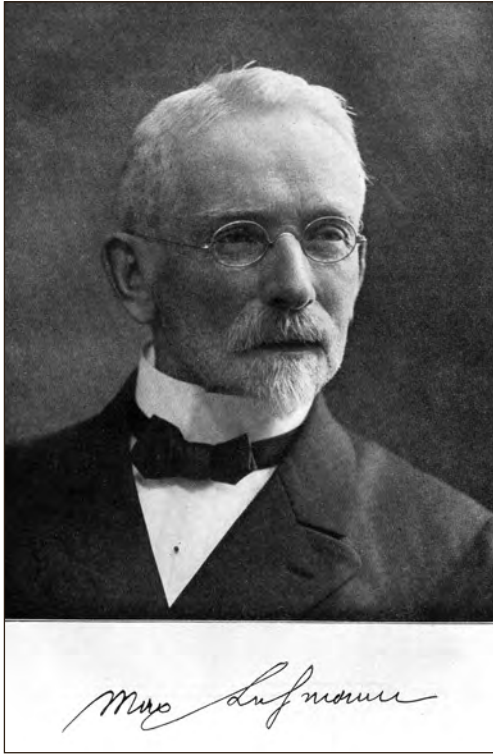
Max Lehmanni osa provenientsipõhimõtte arendamises ja kujundamises ei ole kuigi hästi tuntud. Seda peamiselt sellepärast, et uuendus on sageli omistatud juhisele alla kirjutatud von Sybelile. Osaliselt on selles süüdi

¹ Max Lehmann (1845–1929) õppis 1863–1866 Berliinis, Königsbergis ja Bonnisis. Kaitses kraadi 1867. a. Berliinis. Ranke resident 1867 ja von Sybeli assistent 1867 ja 1869. 1875–1888 Staatsarchivar Geheimes Staatsarchiv'is. 1888. aastast professor Marburgis, Leipzgis ja Göttingenis. Poliitilistelt vaadetest algul konservatiiv, hiljem liberaalse Weimari konstitutsiooni pooldaja (vt. nt. Neue Deutsche Biographie. Bd. 14 (1985), lk. 88–90). Uurijana oli ta omapäi kõndija, ei kuulunud nn. natsionalistlikku Preisi koolkonda ega lamprechtlikku kultuuriajaloo koolkonda (vrd. nt. G. G. Iggers. Deutsche Geschichtswissenschaft. München, 1976, lk. 12).

² F. Meinecke. Erlebtes 1862–1901. Leipzig, 1941, lk. 141–142, 145–147. Friedrich Meinecke (1862–1954), kes profileerus hiljem nn. Preisi koolkonna ajaloolasena, teenis Geheimes Staatsarchiv'is 1887–1901. Meinecke on oma mälestustes kirjeldanud muu hulgas ka arhiivi õhkkonda 1880-ndate aastate lõpus. Ehkki mälestused ilmusid rohkem kui 50 aastat pärast kirjeldatud sündmusi, võib neis esitatud pilti arhiivi sisemisest olukorrast pidada usaldusväärseks. Seda, et tegu oli ka põlvkondadevahelise konfliktiga, kinnitas Lehmanni tugi Paul Bailleu Saksamaa kolmandatel arhiivipäevadel 22.09.1902 peetud loengus (P. Bailleu. Das Provenienzprinzip und dessen Anwendung im Berliner Geheimen Staatsarchiv. Korrespondenzblatt Gesamtvereine der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine. 50. Jg. Berlin, 1902, lk. 194).

³ Juhis „Regulativ für die Ordnungsarbeiten im Preussischen Geheimen Staatsarchiv auf der Grundlage des Provenienzprinzips 1.7.1881“ on viimati avaldatud teoses: J. Weser. Geschichte der Preussischen Archivverwaltung und ihrer Leiter. Köln–Weimar–Wien, 2000, lk. 247–251. Juhise originaali säilitatakse: Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (GStA PK), I. HA Rep. 178 A, Abt. XVII Nr. 11 Bd. 2, fol. 121–126.

⁴ M. Lehmanni dateerimata (võimalik juuni 1881) kirjutis „Über die Ordnung von Archiven im allgemeinen und des Geheimen Staatsarchivs im besonderen“ on avaldatud aastal 2000 teoses: J. Kloosterhuis. Preussens archivische Revolution. Quellen zur Einführung und Anwendung des Provenienzprinzips im Preussischen Geheimen Staatsarchiv und den Staatsarchiven in den Preussischen Provinzen, 1881–1907.1. – Archivarbeit für Preussen. Symposium der Preussischen Historischen Kommission und des Geheimen Staatsarchivs Preussischer Kulturbesitz aus Anlass der 400. Wiederkehr der Begründung seiner archivischen Tradition. Hrsg. von J. Kloosterhuis. Berlin, 2000, lk. 423–437. Kirjutise originaali säilitatakse arhiivihoidlas GStA PK, I. HA Rep. 178 A, Abt. XVII Nr. 11 Bd. 2, fol. 16–27.

Max Lehmann.

ka Lehmann ise, kes pärast ülikoolikarjääri valimist ei tavatsenud enda osa selles ettevõtmises eriti rõhutada.⁵ Endine kolleeg ja tugi Paul Bailieu ei maini Saksamaa kolmandatel arhiivipäevadel 22.09.1902 peetud loengus Lehmanni üldse.⁶ Lehmanni tähendust rõhutas esimesi kordi Reinhard Lüdicke Paul

Bailieu nekroloogis aastal 1925.⁷ Eriti tähtis roll Lehmanni tähenduse esiletõstmises on siiski Ameerika Ühendriikidesse asunud Saksa arhivaaril Ernst Posneril. Tema avaldas 1950. aastal provenientsipõhimõtte sünnist artikli, milles käsitles Lehmanni osa 1881. aasta juhise kujundamisel. Tema informatsioon pärines Bailieu' loengust, Meinecke mälestustest ning isiklikust kogemusest, ent samuti kirjandusest.⁸ Lähemal uurimisel selgub, et Lehmann oli *Geheimes Staatsarchiv*'is märkimisväärselt mõjukas 1880-ndate alguses, kui valmistati ette ja võeti kasutusele uus arhiivmaterjalide korrastus- ja katalogiseerimisprintsip. Lehmanni võib pidada üheks silmapaistvamaks neist erinevates Euroopa nurkades tegutsenud haldus- ja arhiivitegelastest, kes pooldasid dokumentide päritolu austamist arhiivmaterjalide töötlemisel ja säilitamisel.

Pertinentsipõhimõtte – dokumentide töötlemine enne provenientsipõhimõtte rakendamist

Uusaja alguses võtsid valitsejad endale ja hiljem ka riigile aina uusi ülesandeid. Valitusaparaat kasvas ja koos sellega sündis ka dokumendisarjade süsteem, millesse kuulusid sissetulevate dokumentide, väljaminevate dokumentide koopte ning erinevate sisedokumentide (nt. protokollide ja memorandumite) sarjad. Saksa vürstiriikides ja väikeriikides tekkis 16. sajandil vürsti kõrvale nõuko-

⁵ 1925. aastal ilmunud autobiograafilises artiklis nendib Lehmann oma töö kohta arhiivis: „See polnud minu jaoks veel akadeemiline amet, aga päris hea ettevalmistus selle jaoks ..., ja ma leidsin võimaluse arhiivi korrastamist ja ülesehitust tänapäeval üldiselt tunnustatud provenientsipõhimõtte alusel parandada...“ (Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen. M. Lehmann. Hrsg von S. Steinberg. Leipzig, 1925, lk. 217).

⁶ P. Bailieu. Das Provenienzprinzip und dessen Anwendung im Berliner Geheimes Staatsarchiv, lk. 193–195. Ka Lehmann ei maini oma 1925. a. autobiograafilises artiklis Bailieu' d ega teisi uurijaid. Lehmanni ja tema endiste kolleegide suhted olid 1902. aastaks muutunud üpris jahedateks (vt. edaspidi viide 8; E. Posner. Max Lehmann and the Genesis of the Principle of Provenance. Archives and the Public Interest. Selected Essays by Ernst Posner. Ed. by Ken Munden. Washington, 1967, lk. 42).

⁷ R. Lüdicke. Paul Bailieu. – Archivalische Zeitschrift. Bd 35. München, 1925, lk. 290

⁸ E. Posneri artikkel „Max Lehmann and the Genesis of the Principle of Provenance“ ilmus esimest korda väljaandes Indian Archives 1950. Posneril õnnestus luua Lehmannist võrdlemisi hea pilt, ehkki USA-s ta Geheimes Staatsarchiv'i materjale kasutada ei saanud. Siin kasutatakse artikli versiooni, mis on avaldatud 1967. aastal ilmunud Posneri mälestusraamatus (E. Posner, *op. cit.*, lk. 36–44). Ernst Posner (1892–1980) tegutses Geheimes Staatsarchiv'is 1920–1935. Juudina kaotas ta aga töökoha arhiivis. Viibinud lühikest aega Sachsenhauseni koonduslaagris, põgenes ta 1939. aastal Rootsi kaudu USA-sse, kus tegi hiljem tähelepanuväärse karjääri Euroopa arhiivindustraditsiooni vahendajana ning arhiivindusõppe korraldaja ja õpetajana. Vt. nt. Neue Deutsche Biographie. Bd. 20. 2001, lk. 652–653.

guks nimetatud nõustajate kolleegium, mille liikmed täitsid erinevaid ülesandeid ja tegid ettevalmistusi vürsti otsuste jaoks. Neil tekkis oma dokumendikogumeid, mida säilitati siiski keskajast päritud vürsti kantselei juures. Valitsusaparaadi ülesannete lisandudes asutati tähtsamate asjade ajamiseks kantseleile alluvaid ameteid, näiteks maksukamber, *Rentkammer* ehk rendikamber. Dokumendimassi kasvades tekkis vajadus materjale süstematiseerida. Vana sarjasüsteem ei olnud enam kasulik. Kantselei juurde asutati registratuur (*Registratur*), kus peeti vajalikke registreid ning arhiveeriti dokumendid. Registripidaja tegutses tavaliselt arhivaarina ja lõi uue teemadokumendisüsteemi, mis põhines nõukogu ja sellele alluvate ametite suhetel ja dokumentide teemal. Süsteemi lisati uusi dokumendigruppe siis, kui tekkis uusi ülesandeid või kui riigiga liideti uusi alasid. Registratuur tegutses alguses terve valitsusaparaadi registratuurina, aga alates juba 16. sajandi lõpust seadsid paljud keskvoimu ametid sisse oma registratuurid.⁹ See Saksa mudel levis peagi ka Põhjamaadesse. Registratuuri kasutuselevõtt ei tähendanud nendes maades küll sarjapõhimõttest loobumist, vaid dokumendid arhiveeriti endiselt eeskätt sissetulevate dokumentide, väljaminevate dokumentide koopiate ja sisedokumentide sarjadena.

Preisimaa eelkäija, Mark Brandenburgi nõukogu (*Geheimer Rat*) kantseleis toimiti samal viisil nagu teisteski Saksa vürstiriikides. 1643. aastal arendati seal kuurvürsti kantselei dokumentide (aktide) 1598. a. loodud jaotust. Dokumendigruppe (*Repositur*)¹⁰ oli nüüd 62.¹¹ Need olid näiteks: 1. Keiser, 2. Toomkirik, 3. Läbirääkimised Rudolphi ja Mathiasega alates 1608, 4. Poola ja Neumarki piir, 5. Suhted Preisimaaga, 6. Poola riigi- ja Preisi maapäevad, jne.¹² Selline rühmitus on loodud induktiivselt. 18. sajandil hakati Saksa registratuurides tolle aja ratsionalistliku vaimu järgi¹³ arendama ka deduktiivseid liigitusviise, milles liiguti üldiselt üksikule kaasaegset detsimaaljaotust meenutaval viisil. Toona jagati peamine dokumendigrupp (rühm) alamgruppideks, mis olid tähestikulises järjekorras. Esines ka geograafilist jaotust, mille puhul arhiveeriti sama piirkonda puudutavad dokumendid ühte rühma.¹⁴

Rühmituse kasutamine vürsti ja nõukogu kantseleis ei põhjustanud probleeme nii kaua, kuni seda kohaldati ainult enda või ühe ameti dokumentidele. Dokumentide päritolu oli üks. Kantselei arhiivi hakkas aga kogunema suletud ametite ja ka teiste ametite dokumente. Päritolust hoolimata arhiveeriti need samuti ainult kantselei arhiivi jaoks loodud süsteemi alusel.¹⁵ Nõnda sai algul täiesti kasutuskõlblikust arhi-

⁹ A. Brenneke. *Archivkunde. Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens*. Bearb. nach Vorlesungen und Nachlasspapieren und ergänzt von Wolfgang Leesch. Leipzig, 1953, lk. 25–27. Brenneke teos põhineb tema kolme õpilase loengukonspetidel aastaist 1937/39, Brenneke avaldamata artiklite käsikirjadel aastaist 1943/46 ning teose avaldaja Leechi täiendustel (A. Brenneke. *Archivkunde*, lk. VII–VIII; D. Schenk. Brennekes „Archivkunde“ in ihrer Zeit. – *Archivar*. 63. Jg. Heft 4. 2010, lk. 393–304).

¹⁰ Termin *Repositur* olen siinkohal tõlkinud *dokumendigrupiks*, sks. ka *Sachgruppe*, vrd. nt. K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven. – *Archivalische Zeitschrift*. 91. Bd. München, 2009, lk. 78.

¹¹ J. Kloosterhuis. Von der Repositurenvielfalt zur Archiveinheit. Die Etappen der Tektonierung des Geheimen Staatsarchivs. – *Archivarbeit für Preussen. Symposium der Preussischen Historischen Kommission und des Geheimen Staatsarchivs Preussischer Kulturbesitz aus Anlass der 400. Wiederkehr der Begründung seiner archivischen Tradition*. Hrsg. von J. Kloosterhuis. Berlin, 2000, lk. 55, 57. Mark Brandenburgi nõukogu (*Geheimer Rat*) loodi 1604 (H.-J. Schoeps. *Preussen. Geschichte eines Staates*. Berlin, 1997, lk. 354).

¹² M. Lehmann. Über die Ordnung von Archiven, lk. 426. Arhiivmaterjalide rühmitamise (*Tektonierung*) arengust *Geheimen Staatsarchiv* 'is vt. J. Kloosterhuis. Von der Repositurenvielfalt zur Archiveinheit, lk. 47–70, läbivalt.

¹³ Aja vaimu mõjutuste kohta vt. nt. H. O. Meisner. *Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit. Zweite durchgesehene Auflage*. Leipzig, 1952, lk. 89 ja K. Tarkiainen. *Ämnessamlingar och miscellanea. Riksarkivets beständsöversikt*. I:1. Stockholm, 1996, lk. 302–303 ja K. Tarkiainen. Arhiiv kui ajavaim. – *Tuna* 2010, nr. 2, lk. 145.

¹⁴ A. Brenneke. *Archivkunde. Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens*, lk. 25–26, 27.

¹⁵ Nii toimiti ka Brandenburg/Preisi nõukogu kantseleis. Vt. nt. J. Kloosterhuis. Von der Repositurenvielfalt zur Archiveinheit, lk. 58.

veerimis põhimõttest, sisu- ehk pertinentsipõhimõttest üsnagi problemaatiline töövahend, mis katkestas dokumentide omavahelised seosed ning nn. kontekstuaalne informatsioon hävis arhiivis täielikult või oli raskesti leitav. Seda põhimõtet hakati 18. sajandil rakendama keskarhiivides, kuhu toimetati registratuuri-dest dokumente, mida ametite igapäevases tegevuses enam ei vajatud.¹⁶

Preisimaal *Geheimes Staatsarchiv*´is rakendati kuni 1881. aastani 1643. aastal kuurvürsti nõukogu jaoks arendatud jaotust. Dokumendigruppe oli 1860-ndail aastail 77. Ametite arv kasvas. Teisalt aga suleti vanu ameteid eriti aastatel 1806–1813 toimunud reformide ajal. Kuningriigiga liideti uusi alasid, millest said Preisimaa provintsid. Kõik see tähendas rohkete arhiivide kolimist *Geheimes Staatsarchiv*´i, endise kuurvürsti ja kuninga nõukogu arhiivi. Arhiive võeti lahti ja dokumente paigutati vanade dokumendigruppide alla. Veel 19. sajandi keskpaiku tabas selline saatus muu hulgas ka Preisi õukonna ametlikke dokumente. Ajapuuduse tõttu ei jõutud siiski kõiki arhiivikogumeid lahutada, vaid need tuli säilitada algse tervikuna. Nii jäi pertinentsgruppide kõrvale ka ehtsaid provenientsarhiive.¹⁷ Seda segast asjade seisu kasutas Lehmann ühe argumentina oma uuendusettepaneku põhjenduseks.¹⁸ Probleeme lisas ka asjaolu, et ministeeriumide keskarhiiv *Ministerialarchiv* liideti 1874. aastal *Geheimes Staatsarchiv*´iga.

Võrdluseks olgu märgitud, et Rootsis põhines kantselei ja muu valitsusaparaadi arhiivide moodustumine kolmel peamisel sarjal, ehk sissetulevatel dokumentidel, väljaminevatel koopiatel ja sisemistel dokumentidel ning nende alajaotustel. Sisu järgi sorteerimist ehk pertinentsipõhimõtet asuti laialdaselt tagantjärele rakendama alles pärast 1697. aastal toimunud Stockholmi vana kuninga lossi põlengut. Tulekahju levis ka „vana kantselei“ ehk riigiarhiivi hoidlatesse, dokumentidest suudeti päästa 2/3. Ent need kaotasid oma süsteemi. Seda paberimassiivi hakati riigiarhiivis korrastama 18. sajandi alguses. Siis loodi umbkaudseid, ajutisena mõeldud dokumendijaotusi, millesse hiljem paigutati dokumente juurde.¹⁹

19. sajandi algupoolel, samal ajal kui mõnes Euroopa arhiivis kaaluti juba dokumentide algse süsteemi säilitamist,²⁰ arendati Rootsi riigiarhiivis veel suuri pertinentskogumeid. Sellised olid muu hulgas Soomes kasutatud jaotused *Acta ecclesiastica* ja *Acta historica*. Viimati mainitu tarvis lõhuti kantseleisarju, kohtuastmete arhiive, riigipäevaarhiive ja tähtsamaid eraarhiive 16. kuni 18. sajandini, noppides neist tähelepanuväärseteks peetud juhtumeid ja nähtusi kirjeldavaid dokumente. Suureks koguks kasvas ka *Biographica*, kuhu paigutati isikuloolisi materjale perekonnanime järgi.²¹ Rootsi ametites säilis arhiivimoodustuse põhialusena siiski sarjapõhimõte.

¹⁶ Terminit „pertinentsipõhimõte“ kasutatakse kaasaegses arhiivindusteoorias. Siinses kontekstis ei ole võimalik kindlaks teha, millal see kasutusele võeti. Terminit kasutatakse tavaliselt provenientsipõhimõtte vastandina. Selle all võidakse mõelda ka meetodit, mille järgi ühe ameti dokumendid arhiveeritakse dokumendigruppidesse vastavalt sisule. Pertinentsi võib jagada teema-, piirkonna- ja isikupõhimõtteks. Vt. nt. A. von Brandt. *Werkzeug des Historikers. Eine Einführung in die historischen Hilfswissenschaften*. 4., erw. Auflage. Stuttgart, 1966, lk. 135, 136; A. Brenneke. *Archivkunde*, lk. 27–28.

¹⁷ Vt. viide 15. Nõukogu kantselei arhiiv sai nimeks *Geheimes Staatsarchiv* aastal 1803 (J. Kloosterhuis. *Von der Repositorenvielfalt zur Archiveinheit*, lk. 50). Vt. ka K. Neitmann. *Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven*. – *Archivalische Zeitschrift*. 91. Bd. München, 2009, lk. 78, 79.

¹⁸ M. Lehmann. *Über die Ordnung von Archiven* Lehmann, lk. 429–430.

¹⁹ K. Tarkiainen. *Pertinenssiperiaate ja sähköiset verkostot*. – *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 8. Toim. J. Lybeck ja useat. Helsinki, 2002, lk. 187–188.

²⁰ Vt. nt. R. Pohjola. *The Principle of Provenance and the Arrangement of Records/Archives*. – *First Stockholm Conference on Archival Theory and The Principle of Provenance*. Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 10. Borås, 1994, lk. 87–88.

²¹ K. Tarkiainen. *Ämnessamlingar och miscellanea. Riksarkivets beståndsöversikt*. I:1. Stockholm, 1996, lk. 302–304 ja K. Tarkiainen. *Pertinenssiperiaate ja sähköiset verkostot*, lk. 188–189.

Provenientsipõhimõtte arengu verstapostid

Provenientsi- ehk päritolupõhimõtet määratakse eri maades väga erinevalt. Seda seletavad osalt erinevused registreerimis- ja arhiveerimistavades, osalt arhiivinduse põhimõistetes.²² Üldiselt võttes mõistetakse selle termini all põhimõtet, mille järgi:

- arhiivimoodustaja sihipärase tegutsemise tulemusena sündinud dokumendid moodustavad orgaanilise terviku ehk arhiivi.

Põhimõtet võidakse rakendada arhiividele nii väliselt kui sisemiselt. Väline rakendamine tähendab seda, et teatavasse arhiivi kuuluvaid dokumente ei tohi liita teise arhiiviga, ehk erinevate arhiivide dokumente ei tohi omavahel segada. Sisemine rakendamine tähendab omakorda seda, et arhiivi algsest järjekorrast tuleb kinni pidada.²³

Tähtsamad selle põhimõtte kujunemist

mõjutanud dokumendid on Prantsuse juhise „*Respect des fonds*“ 24.04.1841, Preisi juhise „*Provenienzprinzip*“ 01.07.1881 ja hollandlaste juhend „*Handleiding*“ 1898.²⁴ Need dokumendid on arengut mõjutanud järgmiselt:

- *Respect des fonds* kinnistas põhimõtte rakendamise väliselt.²⁵
- *Provenienzprinzip* lisas põhimõtte välisele rakendamisele range nõude arhiivi algupärase ehk sisemise struktuuri järgimise kohta (sisemine rakendamine).
- *Handleiding* (arhiiviteooria ja arhivaaride „piibel“) koondas esmajoones Hollandis selle põhimõtte rakendamisest saadud kogemuse. Juhendis kirjeldatakse arhiivi kui orgaanilist tervikut, mis kasvab, kujuneb ja muutub kindlate reeglite järgi.²⁶

Mõte arhiivide algse struktuuri säilitamisest on üllatavalt vana. Prantsusmaal ilmus

²² E. Orrman. Provenienssiperiaate, teooriaa ja sovellutuksia. – Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 2. Toim. Raija Majamaa ja useat. Helsinki, 1987, lk. 16.

²³ Põhimõtte kahe erineva omaduse kohta vt. nt. P. Horsman. Taming the Elephant. An Orthodox Approach to the Principle of Provenance. – First Stockholm Conference on Archival Theory and The Principle of Provenance. Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 10. Borås, 1994, lk. 51. Prantsuse *Respect des fonds* põhimõtet esitleti juhises, mille pealkiri oli „Instruction pour la mise en ordre et classement des Archives départementales et communales“. Juhise põhiohk oli põhimõtte välisel rakendamisel. Ometi viidati seal ka arhiivi sisemisele struktuurile ja neile eelistele, mida selle säilitamine annab (R. Pohjola. The Principle of Provenance and the Arrangement of Records, lk. 89). T. Cook leiab, et juba *Respect des fonds* põhimõtte hõlmas endas nii sisemist kui välist mõõdet. Varajases praktikas asuti tema järgi siiski põhimõtet rakendama väliselt (T. Cook. The Concept of the Archival Fonds. Theory, Description, and Provenance in the Post-custodial Era. – The Archival Fonds: from Theory to Practice. Ed. by T. Eastwood. 1992, lk. 35–36). Tuleb nentida, et prantsuse praktika on ka hiljem peaausjalikult rõhutanud *Respect des fonds* põhimõtte välist mõõdet. Ka N. Nilsson näeb provenientsipõhimõttes kahte poolt. Tema arutleb, kas sisemises rakendamises võib olla tegu täiesti teise põhimõtte ehk sisemise struktuuri säilitamise järgimisega. Nii on seda küsimust nähtud mujalgi (N. Nilsson. Arkiv i förvandling. Studier i arkivens teori och tillgänglighet. Stockholm, 1983, lk. 9). Vt. ka Encyclopedia of Archival Science, 2015, lk. 288, märksõna Principle of Respect des Fonds: The Concept. Provenientsipõhimõtte arengu ja selle rakendamise kohta vt. ka E. Orrman. Provenienssiperiaate, teooriaa ja sovellutuksia, lk. 15–36.

²⁴ Vt. nt. Encyclopedia of Archival Science 2015, 285, märksõna Principle of Provenance: History.

²⁵ Vt. viide 23.

²⁶ Juhis ilmus Hollandi arhivaaride ühenduse väljaandel. Selle koostasid kogenud arhivaarid Samuel Muller, Johan Adriaan Feith, Robert Fruin. (S. Muller, J.A. Feith, R. Fruin. Handleiding voor het Ordenen en Beschrijven van Archieven. Groningen, 1898). Saksa keeles: „Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven“. Leipzig, 1905; inglise keeles: „Manual for the Arrangement and Description of Archives“. New York, 1940, 1968 ja 2003. Kõige värskem väljaanne ilmus Society of American Archivists'i väljaandel. Sellele on eessõna kirjutanud P. Horsman, E. Ketelaar, T. Thomassen ja M. R. Barritt. (P. Horsman, E. Ketelaar, T. Thomassen, M. R. Barritt. Introduction to the 2003 Reissue. Manual for the Arrangement and Description of Archives. By S. Muller, J. A. Feith, R. Fruin. The Society of American Archivists. Chicago, 2003). Eesti keeles: „Handleiding“ on avaldatud mitmes jaos ajakirjas Tuna. Vt. Arhiivide korraldamise ja kirjeldamise käsiraamat. – Tuna 1998, nr. 1; 1999, nr. 1–4; 2000, nr. 1, 3–4; 2001, nr. 1–3. Vt. ka R. Pohjola. The Principle of Provenance and the Arrangement of Records, lk. 87–88.

benediktiinide väljaandel kaks esimest Prantsuse arhiiviteaduse õpikut juba 1760-ndatel aastatel. Neis soovitati arhiividele nn. automaatset struktuuri, ehk dokumendid tuleks jätta sellesse korda, mis oli „ajaloo jooksul“ sündinud.²⁷ Taanis teatati juba aastal 1791, et kuninga õukonna dokumentide korrastamisel tuleks arvestada arhiivide algseid moodustajaid. Samasuunalisi mõtteid esitati Itaalias alates 1820-ndatest ja Hollandis 1826. aastast.²⁸

Prantsusmaal olid vana valitsuse ametid ja asutused revolutsiooni alguspäevil suletud. Keskvallitsust puudutavad materjalid koondati Pariisi 1790. aastal loodud Rahvusarhiivi. Kohaliku võimu materjalid koondati departemangude arhiividesse. Esimestel aastakümnetel toimus materjali korrastamine nn. pertinentsipõhimõtte järgi. Vähehaaval leiti siiski, et see raskendab dokumentide otsingut ja kasutamist. Sestap väljastas Prantsusmaa siseminister 24.04.1841 uue juhise departemangude ja valdade arhiivide korrastamiseks. Natalis de Wailly koostatud dokument on tuntud nimega „*Respect des fonds*“, fondi austamine. Juhises leiti, et dokument kuulub alati teiste dokumentidega seoses teatud kindlasse kohta ning seda seost ei tohi katkestada. Nüüd peeti otsustavaks seda, millega seoses oli dokument tekkinud ja kelle või millise ametniku või asutuse omanduses

olnud. Selle alusel määrati, et ühele ja samale isikule või asutusele kuulunud dokumendid tuleb alati hoida ühtse tervikuna.²⁹

Uut põhimõtet rakendati eriti enne 1800. aastat tekkinud arhiivide puhul. Arhiivide sisemises korraldamises siiski algset korraldust peamiselt ei järgitud. Vana valitsuse ametite ja asutuste arhiivide tekkides – s. t. enne 1789. aastat – oli valdavalt valitsenud sarjapõhimõte. Pärast 1841. aastat hakati nende arhiivide sisemist korraldust muutma üldisele süsteemile vastavaks. See klassifikatsioon ei põhinenud arhiivimoodustajate ülesannetel, vaid aluseks oli üldine ratsionaalne klassifikatsioon, milles liiguti üldiselt üksikasjaliku poole.³⁰

Pole päris kindel, mil määral Prantsusmaal antud juhised sakslaste mõtteid mõjutasid. Päris tundmatud need siiski vaevalt olid.³¹ Hollandi teoreetik Peter Horsman väidab, et kõik kolm märkimisväärset provenientsipõhimõtte kujundamist mõjutanud dokumenti – Prantsuse „*Respect des fonds*“, Preisi „*Provenienzprinzip*“ ja Hollandi „*Handleiding*“ – sündisid üksteisest sõltumata ja eelkõige vastavate maade arhiivitraditsioonide tulemusena.³² On teada, et vähemalt hollandlased said mõjutusi ka Prantsusmaalt. Holland ongi põhimõtte arengus täiesti omaette peatükk. Sellest kirjutati seal põhjalikumalt juba 1850. aastal. Üks „*Handleiding*“i

²⁷ R. Gandilhon. Ordnungsverfahren und Inventare in den Archiven Frankreichs. Vorlesungen zum Archivwesen Frankreichs. Veröffentlichungen der Archivschule Marburg. Nr.5. Hrsg. von Kurt Dülfer. Marburg, 1970, lk. 61–62.

²⁸ Vt. viide 20.

²⁹ P. Renvall. Nykyaajan historiantukimus. Porvoo–Helsinki, 1965, lk. 145.

³⁰ A. Brenneke. Archivkunde, lk. 62–66. Departemangude arhiivides tuli ka arhiivid (fondid) rühmitada süstemaatilise jaotuse järgi. Brenneke leiab, et Prantsuse süsteemis rakendati provenientsipõhimõtet väliselt. Vt. ka H. Kaiseri veidi vananenud artiklit, millele siiski sageli viidatakse (H. Kaiser. Das Provenienzprinzip im französischen Archivwesen. Archivstudien zum 70. Geburtstag von Woldemar Lippert. Dresden, 1931, lk. 126–130) ja Encyclopedia of Archival Science, 2015, lk. 289, märksõna Principle of Respect des Fonds: The Concept ning eespool viide 23.

³¹ H. Baumgarten. Archive und Bibliotheken in Frankreich und Deutschland. Preussische Jahrbücher. 36. Bd. Berlin, 1875, lk. 629, 631–637. Baumgarten kiitis oma artiklis Prantsuse raamatukogude ja arhiivide avaldamistegevust, mille hulka kuulus nii allikate kui ka raamatukogude ja arhiivide sisu inventuuride avaldamine. Baumgarten imetleb ka Prantsuse arhiivides valitsevat korda, mainides 1841. aasta juhust (lk. 635). Seal toodud põhimõtte kohta kasutab ta nimetust prantsuse meetod (lk. 637). Näidet *Respect des fonds* põhimõtte rakendamise kohta said sakslased näha Elsass-Lothringeni arhiividest pärast selle ühendamist Saksamaaga aastal 1871 (lk. 636).

³² P. Horsman. Taming the Elephant. An Orthodox Approach to the Principle of Provenance, lk. 53. Vt. eespool viide 23.

autoreist, Samuel Muller, kuulas 1873. aastal loenguid Pariisis *École des Chartes* 'is.³³ S. Muller, J. A. Feith ja R. Fruin kasutasid oma kirjutise loomisel peamiselt Saksa allikaid,³⁴ mis provenientsipõhimõtet ilmselt veel ei tundnud.

Provenientsipõhimõtte areng Saksamaal

Saksa vürstiriikide ja väikeriikide kantseleides kerkis mõte päritolu austamisest esile juba alates 18. sajandi lõpust. Väikeriikides ei olnud päritolu küll mingi probleem, sest ameteid oli vähe. Üks selle mõtte esimesi esitajaid oli Plassenbergi *Geheimes Hausarchiv* 'i pidaja Philipp Ernst Spiess, kelle 1777. aastal ilmunud kirjutis „*Von Archiven*“ oli omal ajal üsnagi tuntud.³⁵ Spiess leidis:

„... kuid kogemus on mulle seni õpetanud, et parim plaan on see, mille ürikud ise kätte näitavad.“³⁶

Niisugune põhimõte võeti paljudes arhiivides tegelikult kasutusele 19. sajandi algu-

ses. See toimus peamiselt praktilistel, mitte teaduslikel põhjustel.³⁷ Valitsusaparaadi reorganiseerimine, vanade ametite sulgemine ja uute asutamine, territooriumide liitmine ja dokumendihulga kasv sundisid arendama ka arhiivide olusid. Siis kerkis ka küsimus erinevat päritolu arhiivimaterjalide omavahelisest korraldusest ja lahenduseks pakuti sageli dokumentide päritolu arvestamist.

Näiteks Berliini Teaduste Akadeemias kaaluti seda asja teadustöö vaatevinklist aastal 1819.³⁸ Erinevate ametite arhiivimaterjalide üksteisest lahus hoidmise tähtsust rõhutati juba 1816. aastal, kui valmistati ette Preisi Saksimaa provintsi arhiivi korrastamist. Samuti leiti 1822. aastal *Magdeburger Provinzialarchiv* 'i asutamise eel selle tegevust kavandades, et eri ametite dokumendid tuleb paigutada algse ameti järgi. Seda põhimõtet dokumente korraldades ka järgiti. Samuti juhtus ka Preisi Westfaleni provintsis alates 1820-ndatest aastatest Münsteri arhiivis, millest 1829. aastal sai *Provinzialarchiv* zu

³³ E. Ketelaar. Muller, Feith and Fruin. *Miscellanea Carlos Wyffels*. Bruxelles, 1987, lk. 257. Juba 1850. aastal kirjutas Utrechti linnaarhiivi juhataja P. J. Vermeulen, et arhiivikataloogis peaks välja tooma varasema valitsuse struktuuri. Ta rõhutas ka algupärase korralduse taastamise tähendust. Muller ning tema õpingu- ja töökaaslane Theodor Van Riemsdijk (Hollandi riigiarhiivi juhataja 1887–1912) kiitsid Vermeuleni vaated heaks. E. Ketelaar on *Society of American Archivists* 'i aastakoosolekul 1995. aasta sügisel peetud ettekandes rõhutanud Van Riemsdijki tähtsust „Handleiding“i“ teoreetilise taustajõuna. Van Riemsdijk avaldas juba 1885. aastal väga modernse mõtte, et enne arhiivi korrastamist ja kataloogi loomist tuleks teha kindlaks arhiivi moodustamise protsessid. „Handleiding“ist“ sai vastupidiselt Van Riemsdijki ideele teoreetilisi arutlusi sisaldava teose asemel range reeglilikogum (E. Ketelaar. *Archival Theory and the Dutch Manual*. – *Archivaria* 41. Ottawa, Spring 1996, lk. 33, 35); vt. ka P. Horsmani, E. Ketelaari, T. Thomasseni ja M. R. Barritti kirjutatud eessõna „Handleiding“i“ uuele ingliskeelsele trükile: *Introduction to the 2003 Reissue. Manual for the Arrangement and Description of Archives*. By S. Muller, J. A. Feith, R. Fruin. The Society of American Archivists. Chicago, 2003, lk. IX–X.

³⁴ E. Ketelaar. Muller, Feith and Fruin, lk. 257, 260.

³⁵ B. Schwineköper. *Zur Geschichte des Provenienzprinzips*. *Forschungen aus Mitteldeutschen Archiven*. Zum 60. Geburtstag von Hellmut Kretzschmar. *Schriftenreihe der Staatlichen Archivverwaltung*. Nr. 3. Berlin, 1953, lk. 50, 63; O. Liiv. *Arhiivi mõiste, ajalugu ja ülesanded*. *Arhiivinduse käsiraamat I*. Koost. R. Kenkman *et al.* Tartu, 1933, lk. 15.

³⁶ P. E. Spiess. *Von Archiven*. Halle, 1777. (CD-plaat: *Archivtheoretische Schriften 1777–1836*. Sächsisches Staatsministerium des Innern. Dresden, 2003), lk. 57.

³⁷ B. Schwineköper. *Zur Geschichte des Provenienzprinzips*. *Forschungen aus Mitteldeutschen Archiven*, lk. 63; B. Uhl. *Bedeutung des Provenienzprinzips für Archivwissenschaft und Geschichtsforschung*. – *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte*. Bd. 61. 1998. (<http://periodika.digitale-sammlungen.de/zbgl>), lk. 100–101.

³⁸ H. Kaiser. *Das Provenienzprinzip im französischen Archivwesen*, lk. 107 viide 15; B. Schwineköper. *Zur Geschichte des Provenienzprinzips*, 49; B. Uhl. *Bedeutung des Provenienzprinzips für Archivwissenschaft und Geschichtsforschung*, lk. 99–100. Saksa kirjanduses rõhutatakse meelsasti provenientsi tähenduste varajast mõistmist saksa keeleruumis. Pärast Viini kongressi toimunud territooriumide jagamised ja 1803. aastal likvideeritud vaimulike ühenduste arhiivimaterjalid põhjustasid Preisi arhiivide korraldamisel palju peavalu. Kaaluti ka plaani, mille kohaselt oleks niisugused arhiivimaterjalid, mida provintside valitsemiseks enam vaja ei läinud, koondatud Berliini asutatavasse Preisi riigi keskarhiivi (*Reichsarchiv*). Võistlevas plaanis mõeldi kolida ajalooliselt väärtuslikud arhiivimaterjalid Berliini kuningliku raamatukogu käsikirjade osakonda ja ▶

Münster.³⁹ Saksi kuningriigis Dresdenis 1834. aastal asutatud *Sächsisches Hauptstaatsarchiv* 'is määratleti provenientsipõhimõtte sisu juba selgelt ja see rakendati ka ellu. Terminit ennast siiski ei kasutatud.⁴⁰

Geheimes Staatsarchiv 'is aastatel 1852–1867 juhatajana tegutsenud Karl Wilhelm Lancizolle olevat nõudnud vanast klassifikatsioonist loobumist uute dokumentide arhiivi paigutamise juures.⁴¹ Samuti nõudis tema järglane Max Duncker oma alluvatelt nii *Staatsarchiv Marburg* 'is kui ka *Geheimes Staatsarchiv* 'is ametiasutuste dokumentide

hoidmist eraldi tervikuna.⁴² Preisi arhivaaride ringkondades näibki olevat eriti 1870-ndate aastate lõpus käinud võrdlemisi laialdane arutelu päritolu tähtsusest arhiivide korrastamisel ja klassifitseerimisel arhiiviasutustes. Seda tõendab kolme noorema põlve arhivaari Saksamaa arhiivipäevadel (*Tag der Deutschen Geschichts- und Altertumsvereine*) 1879. aasta septembris esitatud nimekiri 46 teesist, mis oli suunatud Baieri traditsionalistide vastu. 14. teesis kurdeti selle üle, et päritolule pöörati arhiivimaterjalide süstemaatilises korrastamises liiga vähe tähelepanu. Need teesid ei

► valitsusaparaadile vajalikud dokumendid Geheimes Staatsarchiv'i. Westfaleni provintsi ülempresident Vincke astus 1818. aastal neile plaanidele vastu. Ta nõudis Westfaleni piirkonnas tekkinud arhiivimaterjalide säilitamist provintsis. Oma nõudmist põhjendas ta sellega, et arhiivide juhatajate kohalik asjatundlikkus tagaks materjalide hoidmisel parima tulemuse. Lisaks leidis ta, et materjale tuleks Münsterisse asutatavas provintsi keskarhiivis (*Provinzialhauptarchiv*) säilitada päritolu järgi lahus. J. Kloosterhuis leiab, et Vincke nõudis sellega ühena esimestest arhiivimaterjalide käsitlemise aluseks moodsat provenientsipõhimõtet. Vincke ei näinud arhiivimaterjalide päritolu austamist pelgalt arhiivitehnilise meetodina, vaid selle abil sai ka rõhutada oma provintsi olulisust Preisi riigi osana (J. Kloosterhuis. Edition – Integration – Legitimation. Politische Implikationen der archivischen Entwicklung in Preussen, 1803 bis 1924. Das Thema „Preussen“ in Wissenschaft und Wissenschaftspolitik des 19. und 20. Jhs. – Forschungen zur brandenburgischen und Preussischen Geschichte. Neue Folge. Beiheft 8. Hrsg von Wolfgang Neubauer. Berlin, 2006, lk. 86–88). Vincke esitas oma mõtted arhiivi päritolu välisest austamisest paarkümmend aastat enne Prantsuse *Respect des fonds*'i. Preisi Teaduste Akadeemia ülesandel koostas ülemraamatukoguhoidja Friedrich Wilken 1819. aastal ettekande Vincke memorandumist. Wilken leidis omakorda, et provintside ajaloo (*speziellen Landesgeschichten*) uurimise seisukohalt oleks kasulik hoida erinevatesse arhiividesse kuuluvad dokumendid üksteisest lahus ega segada neid omavahel. J. Kloosterhuis tõlgendab seda mõtteavaldust kui provenientsi põhimõtte toetamist. K. Neitmann aga ei nõustu selle tõlgendusega ning leiab, et Wilkenil ei olnud päritolu- ja teemapõhimõtte vahelistest erinevustest selget arusaama. Teda huvitas eeskätt uurimise edendamine, mitte niivõrd arhiivimaterjalide korrastamise problemaatika. (J. Kloosterhuis. Edition – Integration – Legitimation, lk. 88; K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven K. Neitmann. – Archivalische Zeitschrift. 91. Bd. 2009, lk. 83–84, 85, 86). Wilkeni ettekanne Reinhold Koseri avaldatuna: Mitteilungen der königlichen Preussischen Archivverwaltung 7. Leipzig, 1904.

³⁹ B. Schweineköper. Zur Geschichte des Provenienzprinzips, lk. 51–52, 53, 54, 58–59, 62; B. Uhl. Die Bedeutung des Provenienzprinzips für Archivwissenschaft und Geschichtsforschung, lk. 100. Provinzialarchiv`i zu Münster rajamisest vt. ka A Brenneke. Archivkunde, lk. 387–388. Christian Heinrich Delius avaldas juba 1816. aastal mõtte arhiivimaterjalide üksteisest lahus hoidmisest oma Preisi Saksi provintsi arhiivitingimusi puudutavates plaanides. Tema mõtted ei viinud reaalselt tegudeni. Paremini läks Magdeburgis Karl Hahn. Nõnda leiab Schweineköper Magdeburgi plaane kujundanud Karl Hahni mudeli sisu poolest vastavat hiljem Prantsuse *fond*'ile (*Wesen*). Hahn soovitas ühe ameti dokumendid paigutada eraldi tervikuna ühte osakonda. Osakonna sees võis dokumendid sorteerida teemade järgi tähestiku järjekorras. Korraldustöö praktilise poole eest vastutanud Christian Stock nõudis aga, et arhiivi kataloogide põhjal tuleks koostada üldkataloog. Tema leidis endiselt, et arhiivide kasutamise hõlbustamiseks peaks koostama selgitusi ametite ja nende arhiivide ajaloost (B. Schweineköper. Zur Geschichte des Provenienzprinzips, lk. 54, 59–60). Vrd. ka viide 38.

⁴⁰ B. Uhl. Die Bedeutung des Provenienzprinzips für Archivwissenschaft und Geschichtsforschung, lk. 100.

⁴¹ A. Brenneke. Archivkunde, lk. 406. Vrd. ka J. Weser. Geschichte der Preussischen Archivverwaltung und ihrer Leiter. Köln–Weimar–Wien, 2000, lk. 64 ja lk. 64 viide 38. Weser väidab Brennekele viidates, et Lancizolle kõrval on ka Max Duncker (GStA juhatajana enne von Sybelit 1867–1875) kaalunud provenientsipõhimõtte rakendamise võimalikkust pärast 1808. aastat GStA-sse üle antud arhiivimaterjalidesse. Brenneke mainib siiski ainult Lancizollet.

⁴² K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 89; vt. ka eespool viide 41.

tekitanud küll kuigi elavat keskustelu. Baierlased leidsid, et preislased tahavad sekkuda Lõuna-Saksamaa asjadesse.⁴³

Reform *Geheimes Staatsarchiv*'is

Kui Lehmann ja tema lähemad kaastöölised Paul Bailleu ja Anton Hegert hakkasid ette valmistama provenientsipõhimõtte kasutuselevõttu, ei olnud nad siiski sugugi teerajajad.⁴⁴ Põhimõte oli neile tuttav ning sobis nende ajaloolise mõtteviisi ja arhiivikogemusega, nagu Bailleu 1902. aastal loengus nende vaateid iseloomustas.⁴⁵ Nende töö lõpptulemusest on saanud omaladne arhiivinduse *Magna Charta*. Tööd hoogustas nii uurijate kui ka poliitikute poolt von Sybelile ja tema arhiivile kogunenud surve. Saksa riigikantsler ja Preisimaa peaminister Bismarck, kelle alluvuses Preisimaa arhiiviamet tegutses, huvitus isiklikult *Geheimes Staatsarchiv*'ist. Bismarck tahtis, et amet arendaks eeskätt allikate avaldamise alast tegevust. Ta pidas arhiivimaterjalide avaldamist vahendiks, mille abil on võimalik juhtivaid ühiskonnakihte poliitiliselt kasvatada ja edendada kogu rahva ajalooteadlikkust. Von Sybel ise oli enda Berliini tuleku eeltingimuseks seadnud selle, et ta saaks edendada arhiivide teaduselu ja mõjutada allikate avaldamiseks tehtavat tööd. Neid tingimusi oli Bismarckil lihtne täita.⁴⁶

1875. aastal Preisimaa arhiivide valitsuse ja *Geheimes Staatsarchiv*'i etteotsa asunud von Sybel kutsus juba samal aastal Bonnist

Berliini oma endise õpilase ja teadusliku assistendi Max Lehmanni, kelle põhitöökaks sai allikate väljaannete toimetamine. Lehmann saigi juba 1878. aastal valmis uue publikatsioonide sarja „*Publikationen aus den preussischen Staatsarchiven*“ esimese osa „*Preussen und die katholische Kirche seit 1640*“. Lehmanni üllitis tekitas 1879/80. aasta talvel tugevat pahameelt katoliiklikus ajakirjanduses ning teatud ajaloouurijate ja esindajate koja katoliikliku Zentrumsi partei esindajate seas. Esindajatekojas nõuti arhiivi keskendumist allikate avaldamise asemel dokumentide korrastamisele ja arhiivi moodsatele standarditele vastavaks muutmisele. Arutelu esindajatekojas oli veelgi keerulisem selle tõttu, et samal ajal menetleti seal ka arhiivide valitsuse finantseerimist.⁴⁷ Ei ole teada, mida esindajatekojas dokumentide moodsatele standarditele vastavalt korrastamise all mõeldi. Kas see võis olla viide prantsuse meetodile või provenientsipõhimõttele, jääbki lahtiseks. Von Sybeli selja taga on siiski Bismarcki toetus. Tõsi küll, Bismarck nõudis, et järgmiste osadega tuleb olla ettevaatlikum. Von Sybel paluski Lehmannil kirjutada edaspidi avaldatavate dokumentide eessõnad nii, et kedagi, eriti Zentrumsit, ei haavataks. Lehmann omakorda teatas talle iseloomulikul moel: „Ma kirjutan ka edaspidi sissejuhatusi niisama värvikalt või siis ei kirjuta enam mingeid sissejuhatusi.“⁴⁸

Noorte arhivaaride esitatud uued mõtted arhiivide korrastamisest ja nende omavaheli-

⁴³ J. Kloosterhuis. Edition – Integration – Legitimation. Politische Implikationen der archivischen Entwicklung in Preussen, 1803 bis 1924. Das Thema „Preussen“ in Wissenschaft und Wissenschaftspolitik des 19. und 20. Jhs. – Forschungen zur brandenburgischen und Preussischen Geschichte. Neue Folge. Beiheft 8. Hrsg von Wolfgang Neubauer. Berlin, 2006, lk. 101; K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 89–90. Teeside esitajad olid arhiivide juhatajad Gustav Könneke (Staatsarchiv Marburg), Otto Posse (Hauptstaatsarchiv Dresden) ja Otto Grotefend (Stadtarchiv Frankfurt am Main).

⁴⁴ Max Lehman tuli GstA-isse 1875., Paul Bailleu 1876. ja Anton Hegert 1871. aastal. (J. Kloosterhuis. Von der Repositurenviefalt zur Archiveinheit, lk. 61 viide 44)

⁴⁵ P. Bailleu. Das Provenienzprinzip und dessen Anwendung im Berliner Geheimen Staatsarchiv, lk. 194.

⁴⁶ J. Weser. Geschichte der Preussischen Archivverwaltung und ihrer Leiter, lk. 55, 56–57; Vrd. ka A. Brenneke. Archivkunde, lk. 404.

⁴⁷ J. Kloosterhuis. Edition – Integration – Legitimation. Politische Implikationen der archivischen Entwicklung in Preussen, lk. 101–102; J. Weser. Geschichte der Preussischen Archivverwaltung und ihrer Leiter, lk. 57 ja 57 viide 8.

⁴⁸ Lehmanni autobiograafiline meenus teoses: Die Geschichtswissenschaft in Selbstdarstellungen, Leipzig, 1925, lk. 218–219.

sest rühmitamisest *Geheimes Staatsarchiv* 'is olid selles olukorras von Sybelile üsna teretunud. See hõlbustas Lehmanni memorandumi ja selle põhjal koostatud juhise läbimineku hoolimata arhiivi konservatiivide vastuseisust.

Lehmanni positsioon arhiivis oli ilmselt tugev, ent väga suurte vaidluste objekt. Ta oli tulnud majja alles mõni aasta tagasi. Teda peeti von Sybeli soosikuks, kes tegeles eri-ülesannetega. Allikate avaldamise töö kõrval võttis ta enda vastutusele ka von Sybeli asutatud *Historische Zeitschrift* 'i toimetamise. Lehmann ei olnud sugugi kerge iseloomuga kolleeg. Ta oli väga taibukas, energiline, auahne ja enda andest väga teadlik, tulihingeline võitleja, kes nautis väitlemist.⁴⁹

Lehmanni provenientsipõhimõtte rakendamise vajalikkust põhjendav memorandum valmis 1881. aasta juunis. See ei olnud vastuseisjatele kindlasti kerge pala. Ta alustas memorandumit üsna provokatiivselt, nentides: „Tulevikku vaatavate ametnike keskel ei oleks pidanud tekkima kahtlustki selle kohta, kuidas arhiivi korrastada.“⁵⁰

Lehmann leidis, et päritolupõhimõtte on abiks ajaloo uurijale, tegutsevale ametnikule ja arhivaarile. Põhimõtte rakendamine toetab asutuste ajaloo kirjutamist. Ametnik võib olla kindel selles, et asutuste dokumente on lihtne leida ka pärast nende arhiivi viimist, sest dokumentide algne korraldus on dokumentide teemade järgi ülekorrastamine ning nende ümber paigutamine säilitatud. Arhivaaril jääb tegemata töömahukas uuesti korrastamine ja dokumentide otsimine on lihtne. Uute ametite puhul on olnud tarvis vana süsteemi täiendada. Nii on saadud „oma kohale“ asetada ka need dokumendid, mil-

lele varasemas struktuuris kohta ei olnud.⁵¹

Geheimes Staatsarchiv 'is toimunud tihest keskustelust annab märku see, et Lehmann tõrjus detailselt teatud uue meetodi vastu esitatud argumente. Kriitikud olid muu hulgas väitnud, et provenientsipõhimõtte muudab võimatuks eraarhiivide ja väiksemate üksuste liitmise GstA ainestikega. Lisaks osutati sellele, et valitsusaparaadis liiguvad dokumendid ühest ametkonnast teise. Uus põhimõtte raskendaks ametkondade tööd, sest dokumente ei saaks suletud ametkonnast enam uude kolida. Väideti ka seda, et provenientsipõhimõtte muudab tühiseks teema järgi ühte kuuluvate dokumentide paigutamise samasse kohta.⁵²

Kriitika, milles oli ilmselt ka tahtlikku väärarvamist, oli hõlpsasti tõrjutav. Lehmann kinnitas esmalt, et uue põhimõtte järgimine hõlbustab eriti haldus- ja isikuloo uurimist. Isikuarhiive ei lammutataks, nagu tehti vana süsteemi järgi. Lehmann toob siinkohal hea näite pertinentspõhimõtte probleemidest. Preisi reformide perioodi 1806–1813 ühe mõjuvõimsama ministri, vabahärra von Steini arhiivist leitud katked Adam Smithi teosest „*Wealth of Nations*“ tõestavad arhiivimoodustaja huvi suunda. Vana süsteemi kohaselt teema „Kaubandus ja elatusvahendid“ (*Handel und Gewerbe*) all kaotavad need aga tõestusjõu.⁵³

Lehmanni arvates oli dokumentide liikumine ühest ametist teise täiesti võimalik, kuid „rännanud“ dokumendid tuleks tagastada algseesse ametisse. Provenientsi väljaselgitamine on võimalik dokumendi tiitellehele tehtud märkmete abil. Tarvis on ainult täpsust ja asjatundlikkust. Sama asja käsitlevate, kuid

⁴⁹ Lehmanni iseloomu kohta vt. Meinecke kirjutatud nekroloogist (F. Meinecke. Max Lehmann. – *Historische Zeitschrift*. Bd. 141. München und Berlin, lk. 449–450); Meinecke kirjeldab oma mälestustes Lehmanni kui arhiivi kõige tugevamat isiksust (F. Meinecke. *Erlebtes 1862–1901*, lk. 145–146); vrd. ka E. Posner. *Max Lehmann and the Genesis of the Principle of Provenance*, lk. 39.

⁵⁰ „Unter einsichtigen Beamten hätte niemals ein Zweifel entstehen sollen über die Grundsätze, nach welchen ein Archiv zu ordnen sei.“ (M. Lehmann. *Über die Ordnung von Archiven*, lk. 423, vt. eespool viide 4).

⁵¹ M. Lehmann. *Über die Ordnung von Archiven*, lk. 423–424.

⁵² *Ibid.*, lk. 424.

⁵³ *Ibid.*, lk. 424–425. Vt. ka K. Neitmann. *Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven*, lk. 68–69. Von Stein mõjutas oma lühikese ministriaia jooksul otsustavalt seda, et isevalitsuslikult juhitud Preisimaast sai konstitutsiooniline monarhia (H.-J. Schoeps. *Preussen. Geschichte eines Staates*. Berlin, 1997, lk. 106–107).

erinevatesse arhiividesse kuuluvate dokumentide seoste viitamiseks tuleks koostada arhiivikohaseid registreid ning kõiki arhiive katvaid kronoloogilisi ja tähestikulisi temaatilisi registreid.⁵⁴

Memorandumis pühendati palju ruumi 1643. aastast pärineva sorteerimissüsteemi probleemidele ja ebafunktsionaalsusele.⁵⁵ Pärast seda esitas Lehmann kuuepunktilise programmi, kuidas uuele süsteemile üle minna:⁵⁶

- Dokumendigrupid (*Reposituren*),⁵⁷ mis ei ole mõeldud töötavate ametite dokumentide vastuvõtmiseks, suletakse, ja neisse ei paigutata enam ühtegi dokumenti.
- Kõikidele väiksematele kogumitele (*Erwerbungen*) reserveeritakse eraldi arhiivifond (*Repositur*), mis jagatakse valitsejate järgi alamrühmadeks.
- Iga amet saab, niipea kui see hakkab oma dokumente üle andma, ainult sellele mõeldud arhiivifondi (*Repositur*) (võimalik, et mitu sellist, *Repositoriengruppe*). Arhiivifondide sees jäetakse dokumendid kindlasti (*schlechterdings*) vastava asutuse ülesandeid täites tekkinud korra järgi neile selles asutuses tehtud märgistusega.
- Valitsejate kabinetide arhiivide kord taastatakse (peale Friedrich Wilhelm II kabineti arhiivi, mis on juba korras).
- *Geheimes Staatsarchiv*´i tulnud teatud eraarhiivide algne kord taastatakse.
- Alates hetkest, millal välisministeeriumi (*Auswärtiges Departement*) dokumentidele loodi oma süsteem, taastatakse asutuse arhiivi esialgne kord.

Lehmann soovitas isegi teatud ümberkorra- ja ümberpaigutamise ülesandeid oma toetajatele Bailleu'le, Hegertile ja Posnerile.⁵⁸

Lehmann leidis ilmselt, et uus korra- ja ümberpaigutamise süsteem eeldas ka uusi arhiivimaterjalide valdamise töörüü. Nii esitas ta nõudmisi uue põhimõtte järgi korra- ja ümberpaigutamise kohta. Tema arvates tuleks koostada kahe tasandi katalooge:

- Õppinud arhivaaride (*studierten*) koostatud teaduslikke katalooge, ning
- vähem õppinud arhivaaride koostatud halduslikke registreid, milles oleks ainult dokumendivihu *signum* ja pealkiri (*die Marke des Actenstücks und die Aufschrift des Actendeckels*).

Lehmann jätab oma memorandumis lahtiseks, milline on nende kahe kataloogi omavaheline suhe. Seda tuli selgitada 1881. aastal antud juhises, mille §14 leiti, et vanemate dokumentide sisust koostatakse teaduslikud kataloogid (*Repertorien*). Haldusregistrid on veel tegutsevate ametiasutuste juba varem arhiivi üle antud dokumentide jaoks.⁵⁹ See määrus põhines ilmselt sellel, et töötavate ametiasutuste dokumente ei peetud võimalikuks teadusliku uurimistöökäsitusse anda. Lehmanni memorandum järgi tuleks nii teaduslikele kataloogidele kui ka haldusregistritele lisada tähestikuline register. Tulevikus peaks koostatama arhiivikataloogide registreid põhjal kõiki arhiive hõlmav tähestikuline üldkataloog (*Generalindex*) ning jätkatama juba varem peetud

⁵⁴ M. Lehmann. Über die Ordnung von Archiven, lk. 425, 426.

⁵⁵ *Ibid.*, lk. 426–430.

⁵⁶ *Ibid.*, lk. 431.

⁵⁷ Termin *Repositur* tõlkimisest vt. eespool viide 10. *Geheimes Staatsarchiv*´is kasutati terminit *Repositur* nii vana kui ka uues süsteemis. Aga uues süsteemis termini olemus ja sisu muutuvad täiesti. Vanast pertinent-terminist saab provenientsitermin. Tähendab, et uue süsteemi *Repositur* võib olla *arhiivifond*, aga vana süsteemi *Repositur* peab olema eesti keeles *dokumendigrupp*. Saan aru, et lahendus on problemaatiline. – R. P.

⁵⁸ M. Lehmann. Über die Ordnung von Archiven, lk. 431–432. Lehmanni memorandumis mainitud Posner on ilmselt GStA-s töötanud Ernst Posneri onu Max Posner, kes suri 1882 (P. Lewinson. Introduction. The Two Careers of Ernst Posner. Archives and the Public Interest. Selected Essays by Ernst Posner. Ed. by Ken Munden. Washington, 1967, lk. 7).

⁵⁹ M. Lehmann. Über die Ordnung von Archiven, lk. 436; Regulativ für die Ordnungsarbeiten im Preussischen Geheimen Staatsarchiv auf der Grundlage des Provenienzprinzips vom 1. Juli 1881. Trükitud: J. Weser. Geschichte der Preussischen Archivverwaltung und Ihrer Leiter. Köln–Weimar–Wien, 2000, lk. 250.

kronoloogilise üldkataloogi pidamist.⁶⁰

Lehmann ei käsitlenud oma memorandumis teaduslike kataloogide sisu ega seda, milliseid katalooge uurijad vajaksid. Memorandumis ei võeta ka selget seisukohta selle suhtes, kuidas kasutatakse ära registratuuride otsinguvahendeid teaduslike kataloogide ja halduslike registrite loomisel. Lehmann ei soovita esitleda kataloogide sissejuhatustes ametite ega nende dokumentide ajalugu. Teda ei huvitanud ka protsessid, mille tulemusena dokumendid olid tekkinud. Ta paistab selles osas vaatlevat arhiive pigem uurija kui arhivaarina. Lehmanni huvile praktilise arhiivitöö vastu ja teadmistele selle kohta viitavad siiski tema üsna üksikasjalikud juhised arhiivide ümberkorramiseks, dokumentide köitmiseks vihkudeks, dokumendivihkude tiitellehtede ja neil olevate märgistuste kohta, dokumendivihkude paigutamiseks arhiivikarpidesse ja nende karpide sildistamiseks ning isegi dokumendivihkude korralduseks arhiivikarpide sees.⁶¹

Lehmann pidas oma memorandumi lõpus vajalikuks veel rõhutada väga isiklikul toonil arhivaaride kollegiaalsust ja üksteise toetamise tähtsust uue põhimõtte läbiviimiseks.⁶²

Memorandumi ja selle põhjal kirjutatud juhise koostamisprotsessi üksikasjad pole täpselt teada, nagu pole jälgi ka selle koostamise juures peetud tulistest diskussioonidest. Friedrich Meinecke, kes tuli arhiivi 1887. aasta aprillis, meenutab asutuses valitsenud palavikulist õhkkonda.⁶³ Lehmann esitles arvatavasti oma memorandumit von Sybelile ametnike igakuisel koosolekul juuni alguses. Too kiitis selle mõne märkusega heaks ja tegi ilmselt Lehmannile ülesandeks koostada selle alusel päris tegevusjuhise, millega uus meetod määratakse *Geheimes Staatsarchiv*´is kasutusele võtmiseks. Pole teada, mil määral arutati asja veel enne von Sybeli lõplikku heakskiitu, mis toimus 01.07.1881.⁶⁴

Uue tegevusjuhise §2 kinnitati provenientsipõhimõtte rakendamine asutuses järgmiselt:

– *Geheimes Staatsarchiv*´i jaotus toimub selle fondide provenientsi järgi.⁶⁵

Algse ehk sisemise korra austamise põhimõtte kinnitati uuesti tegevusjuhise §4 esimeses lõigus juba Lehmanni memorandumis sõnastatud viisil, kuigi täpsustatult:

⁶⁰ M. Lehmann. Über die Ordnung von Archiven, lk. 436.

⁶¹ *Ibid.*, lk. 434–435.

⁶² *Ibid.*, 437; vt. ka K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 76–77.

⁶³ Vt. eespool viide 2. Meinecke järgi oli uuenduste vastaste juht von Sybeli eelkäija Max Dunckeri soosik Paul Hassel, kes pärast lüüasaamist sai isiklike suhete abil Dresdeni arhiivi juhataja koha. Sellega seoses ei ole võimalik uurida, millise vapustuse pidi Hassel üle elama Dresdenis, kus provenientsipõhimõtet oli rakendatud juba 1834. aastast alates (F. Meinecke. Erlebtes 1862–1901, lk. 142; E. Posner. Max Lehmann and the Genesis of the Principle of Provenance, lk. 41).

⁶⁴ Von Sybel oli nii terve Preisimaa arhiivide valitsuse kui ka *Geheimes Staatsarchiv*´i juhataja (J. Weser. Geschichte der Preussischen Archivverwaltung und ihrer Leiter, lk. 55). Arhiivis käis ta kord kuus. Asju menetleti toona von Sybeli juhataval ametnike koosolekul (F. Meinecke. Erlebtes 1862–1901, lk. 143–144). Tegevusjuhise kinnitamiskoosoleku kohta vt. nt.: J. Schultze. Gedanken zum “Provenienzgrundsatz”. Archivstudien zum 70. Geburtstag von Woldemar Lippert. Hrsg. von Hans Beschorner. Dresden, 1931, lk. 225. Lehmanni memorandumis arhiivieksemplaril on von Sybeli käekirjaga pliiaatsiga tehtud märkusi, mis pärinevad ilmselt ajast enne selle lõplikku kinnitamist. Dokumendis on ka teisi märkmeid, mahatõmbamisi ja parandusi ilmselt osaliselt ka teistelt peale Lehmanni ja von Sybeli. Millal need on tehtud, tuleb jätta lahtiseks. Märkmed viitavad siiski memorandumis ja tegevusjuhise mitmekordsele käsitlemisele (Kloosterhuusi koostatud ingress ja tema tehtud viited avaldatud dokumendile: M. Lehmann. Über die Ordnung von Archiven im allgemeinen und des Geheimen Staatsarchivs im besonderen. ca. juuni 1881. Trükitud: J. Kloosterhuis. Preussens archivische Revolution. Quellen zur Einführung und Anwendung des Provenienzprinzips im Preussischen Geheimen Staatsarchiv und den Staatsarchiven in den Preussischen Provinzen, 1881–1907.1. – Archivarbeit für Preussen, lk. 423, 437–438). Vt. ka eespool viide 4 ja lk. 13–14.

⁶⁵ Die Aufstellung des Geheimen Staatsarchivs erfolgt nach der Provenienz seiner Bestände (Regulativ für die Ordnungsarbeiten im Preussischen Geheimen Staatsarchiv auf der Grundlage des Provenienzprinzips vom 1. Juli 1881, lk. 248; Vt. eespool viide 59).

– Iga asutus saab, niipea kui see hakkab oma dokumente üle andma, ainult sellele mõeldud arhiivifondi (*Repositur*). Dokumendid jäetakse arhiivifondide sees vastava ameti ülesandeid täites tekkinud korda neile selles ametis tehtud märgistusega.⁶⁶

Eraarhiivide käsitlemiseks anti korraldusi §5.⁶⁷

- Arhiivi üle antud eraarhiive ei lahutata.
- Suuremad eraarhiivid saavad eraldi arhiivifondi numbri (*Repositur-Nummer*).⁶⁸
- Ametniku eraarhiiv jääb osaks asjassepuutuva asutuse arhiivist, kui see on juba ametis paigutatud ameti dokumentide juurde.

Ka ülejäänud Lehmanni kuuepunktiline programm kirjutati juhisesse sisse, ehkki veidi uuendatud vormis. Lehmanni katalogiseerimist puudutavad mõtted on juhises märgata. Lisana esitatakse §14 nõudmine, et teaduslikele kataloogidele tuleks teha lisaks tähestikulisele registrile ka sisukord (*Inhaltsverzeichnis*).⁶⁹

Tegevusjuhise avaldati Preisimaa arhiivide valitsuse infolehes „*Mitteilungen der Königlich Preussischen Archivverwaltung*“ alles 1908.⁷⁰ Seda levitati ilmselt arhiivieksemplari kooptatena mujal Saksamaal ja välismaal. See ilmneb arhiivieksemplari tehtud märkustest. Neist huvitavaim on märkus, mille järgi

dokumendi koopiasaadeti ilmselt 12.07.1898 Hollandisse Groningeni.⁷¹ Pole teada, mil määral kasutati Preisi tegevusjuhise Hollandi dokumendi vormistamisel. Selle koostajatest tegutses Feith tol ajal Groningeni provintsi riigiarhiivi juhatajana.⁷²

Lehmann tüdines von Sybeli viivitamisest tegevusjuhise avaldamisel ja selle ellurakendamisel Preisimaa provintside arhiivides. Ta koostas 1884. aasta sügisel von Sybelile algvariandi tegevusjuhise, mille põhimõtted pidi määratama kasutuselevõtuks kõigis Preisimaa arhiivide valitsuse alla kuuluvates arhiivides, ka provintsidel. Algvariandile ei ole varem tähelepanu pööratud ja selle avaldas Klaus Neitmann alles 2009. aastal. Tema on avaldanud ka artikli, kus muu hulgas võrreldakse 1881. aasta põhjendavat memorandumit ja 1884. aasta tegevusjuhise algvarianti.⁷³

Algvariant oli toonilt karmilt käskiv. Selles korraldi Lehmanni varasemas memorandumis toodud mõtteid ja 1881. aasta tegevusjuhise korraldusi. Uut põhjendusmemorandumit Lehmann ilmselt enam ei koostanud. Algvariandi alguses põhjendatakse uue põhimõtte tähendust arhivaaridele, asutustele ja ajaloolastele samal viisil nagu 1881. aasta memorandumiski, ehkki pisut muudetud kujul.⁷⁴ Juba 1881. aasta memorandumis käsitleti arhiivimaterjalide jagamist *Geheimes Staatsarchiv*'i ja Preisimaa provint-

⁶⁶ „Jede Behörde erhält, sobald sie Akten abzuliefern beginnt, eine ausschliesslich für sie bestimmte Repositur. Innerhalb derselben werden die Akten in die Ordnung und mit den Marken belassen, die sie im Geschäftsgange der betr. Behörde erhalten haben.“ (*Ibid.*).

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ „Nachlässe von einigermaßen erheblichen Umfange erhalten eine besondere Repositur-Nummer.“

⁶⁹ Juhise paragrahvid 3, 6, 7, 8, 14 ja 15 (*Ibid.*, lk. 248–249, 250–251).

⁷⁰ *Mitteilungen der Königlich Preussischen Archivverwaltung*, Heft 10, 1908, 16–20.

⁷¹ Kloosterhuis on koostanud 1881. a. tegevusjuhise ingressi, milles on mainitud juhise saatmist puudutavaid märkusi dokumendi arhiivieksemplari esimesel leheküljel (J. Kloosterhuis. *Preussens archivistische Revolution. Quellen zur Einführung und Anwendung des Provenienzprinzips im Preussischen Geheimes Staatsarchiv und den Staatsarchiven in den Preussischen Provinzen, 1881–1907*. 3. – *Archivarbeit für Preussen*, lk. 439).

⁷² E. Ketelaar. Muller, Feith and Fruin, lk. 258.

⁷³ An sämtliche k. Staatsarchive. November 1884. Trükitud: K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven. – *Archivalische Zeitschrift*. 91. Bd. 2009, lk. 102–108. Algvariandi arhiiviviide on: GSStA PK, I HA Rep.178 A, Abt. XVII Nr. 11 Bd. 2, fol. 221–230. See ei ole allkirjastatud, kuid Neitmann omistab selle Lehmannile sisu, käekirja ja von Sybeli tehtud märkuse (concept M. Lehmann) alusel (K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 65, 102). Põhjendusmemorandumi ja tegevusjuhise algvariandi võrdlus: K. Neitmann. *Ibid.*, lk. 66–77.

⁷⁴ An sämtliche k. Staatsarchive. November 1884, lk. 102–103; vt. eespool lk. 13 ja viide 51.

side arhiivide vahel. *Geheimes Staatsarchiv*'is säilitatavad dokumendid peaksid kajastama Preisi riigi valitsemise ajalugu.⁷⁵ Juhised selle eesmärgi saavutamiseks olid nüüd 1884. aasta tegevusjuhise algvariandis. Peamine põhimõte arhiivimaterjalide jagamisel pidi olema ametite tegevuspiirkond, mitte piirkondlik pertinents. Nii pidi *Geheimes Staatsarchiv*'i koondatama Preisi riigi keskvoimu ametite arhiivimaterjalid ja provintside arhiividesse (*Provincial-Archiven*) vastava provintsi tegevuspiirkonnas tekkinud dokumendid.⁷⁶

Provenientsipõhimõtte üheks eeliseks peetakse tänapäeval seda, et see võimaldab mitmekülgset kasutada arhiivimoodustaja koostatud otsinguvahendeid ka pärast seda, kui dokumendid on viidud ametist arhiiviasutusse. Nii toimitakse näiteks Põhjamaades. Lehmann ei põhjenda provenientsipõhimõtet 1881. aasta memorandumis ühemõtteliselt eespool mainitud argumentidega. 1884. aasta tegevusjuhise algvariandis ollakse aga algsete otsinguvahendite tähendusest vägagi teadlik. Seal leitakse kriitiliselt, et vana teemapõhimõtte rakendamine viis selleni, et dokumentides olevaid viiteid ja algseid otsinguvahendeid ei ole enam võimalik kasutada. Algvariandis nõutakse, et kui asutuse dokumendid antakse arhiivi ühekorraga, peab juurde lisatama ka dokumentide otsinguvahendid. Kui asutus annab oma dokumente arhiivi järg-jär-

gult, peab arhivaar hankima teavet asutuse registratuuri korralduse kohta ja jätma kataloogis ruumi hiljem siirdatavate dokumentide jaoks.⁷⁷

Arhiivimaterjalide katalogiseerimiseks seati provintside arhiividele veidi lõdvemaid nõudmisi kui *Geheimes Staatsarchiv*'ile 1881. aasta memorandumis ja tegevusjuhises. Teiselt poolt kirjeldati ka kataloogide sisu täielikumalt. Provintsidest peeti teadusliku kataloogi jaoks peaaegselt piisavaks kokkuvõtteid, mis pidi koostatama ametite registratuurides dokumendivihkude kaantele tehtud märkmete põhjal. Siin mõeldakse haldusregistreid, mille koostajateks soovitas Lehmann *Geheimes Staatsarchiv*'is arhiiviabilisi. Poliitiliselt või muul viisil tähelepanuväärsed dokumendivihud tuli siiski koolitatud arhivaari poolt isegi leht-lehelt üle vaadata ja vajaduse korral uuesti katalogiseerida.⁷⁸ Iga kataloog pidi sisaldama:

- arhiivimaterjali summaarse sisukirjelduse;
- ülevaate asutuse haldusajaloost;
- dokumentide arhiivi üleandmise järjekorra;
- tähestikulise registri, milles viidatakse dokumendivihkude *signum*'itele.⁷⁹

Provenientsipõhimõtte läbiviimiseks tuli kindlasti kõigis provintside arhiivides luua arhiivimaterjalide kronoloogiline ja tähestikuline üldkataloog (*General-Repertorium*).

⁷⁵ M. Lehman. Über die Ordnung in Archiven, lk. 432–433. Vt. ka K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 74–75.

⁷⁶ An sämtliche k. Staatsarchive. November 1884, lk. 105, 107 (III punkt ja selle juurde kuuluv lisa 2). Vt. ka K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 73–75.

⁷⁷ An sämtliche k. Staatsarchive. November 1884, lk. 104 (punkt I.6 ja I.7). Neitmann leiab, et Lehmann oleks nii 1881. kui ka 1884. aastal saanud põhjendada provenientsipõhimõtet võimalusega kasutada ka hiljem registratuuri algseid otsinguvahendeid (K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 73). 1881. a. memorandumis seda asja siiski selgel sõnul ei käsitleta. Lehmann tõstis selle esile alles 1884. aasta algvariandi koostades tõenäoliselt sellepärast, et seda peeti vajalikuks rõhutada kolleegidele provintsidest. *Geheimes Staatsarchiv*'i uuendusmeelsetele oli algsete otsinguvahendite tähendus juba enesestmõistetav. Siiski ilmselt ei usaldatud provintside ametite registratuuride taset. Sellele viitab algvariandi punkt I.8 (An sämtliche k. Staatsarchive. November 1884, lk. 104).

⁷⁸ An sämtliche k. Staatsarchive. November 1884, lk. 106 (punkt IV.3). Neitmann tõlgendab seda punkti kui juhust oluliseks peetud dokumendivihkude uuesti katalogiseerimiseks ehk registratuuri poolt antud dokumendivihkude pealkirjade parandamist, täiendamist või tervenisti uute loomist. (K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 73). Vrd. katalooge puudutavaid soovitusi ja juhiseid aastal 1881 eespool lk. 15, 17.

⁷⁹ An sämtliche k. Staatsarchive. November 1884, lk. 106 (punktid IV.2–3).

Lehmann leidis, et nii saaks vanast korralduspõhimõttest paremini viidata eri fondides paiknevate dokumentide seoste. ⁸⁰ Algvariandi lõpus oli samasugune pöördumine nagu memorandumiski. Toon oli nüüd siiski objektiivsem ja asjalikum. Selles anti veel umbes aastane tähtaeg, mille jooksul tuli raporteerida asjassepuutuvate tööde alustamise ja edenemise kohta. ⁸¹

Von Sybel ei sõandanud ilmselt dokumenti alla kirjutada, vaid märkis selle marginaali z. d.A 27.04.1885 (*zu den Acten* – dokumentide hulka). ⁸² Ta otsustas niisiis alles 1885. aasta aprillis, et provintside arhiivide osas midagi ette ei võeta. Neitmann oletab, et uuele põhimõttele kardeti provintside arhiivide juhatajate vastupanu või taheti saada põhimõtte rakendamise kohta kogemusi *Geheimes Staatsarchiv*'is. ⁸³ Arhiivimaterjalide ümberkorraldamine Berliinis oli juba piisavalt töömahukas. Dokumentide jagamine Berliini ja provintside arhiivide vahel, mis uues juhises ette nähti, oleks lisanud Berliinile töökoormust. Allikate avaldamine pidi siiski jätkuma. Ümberkorralduste hoog järgnevatel aastatel aga rauges. ⁸⁴ Preisimaa provintside riiklikele arhiividele (*Staatsarchive*) saadeti tegevusjuhised alles von Sybeli järeltulija Reinhold Koseri ajal 1896. aastal. Ka siis oldi ettevaatlik. Tegevusjuhised saadeti teadavõtmi-

seks (*zur Kenntnisnahme*) ja täitmiseks (*zur Nachachtung*), „juhul, kui selle sisu tundub kasutuskõlblik“. Ka Koser kohtas vastupanu. ⁸⁵ Käsitluse erinevus Lehmanni 1884. aasta sügisel koostatud algvariandi käskivast pruugist on silmatorkav. Ettevaatlik liin jätkus. Arhiivimaterjalide jaotamise küsimuses tehti 1907. aastal ebakonsekventseid kompromisse. ⁸⁶

Lehmann ilmselt pettus korraldustööde edenemise ja uue põhimõtte levimise aegluse pärast. 1888. aastal kutsuti ta Marburgi professoriks ja ta „pühkis arhiivitolmu jalgadelt“. Ülikoolikarjääris jätkas ta isepäist tegutsemist ja läks tülli hiljem valitsenud uurimissuuna esindajatega seitsmeaastase sõja (1756–1763) puhkemise üle peetud vaidluste ajal. Jahenesid ka suhted endiste kolleegidega. ⁸⁷

Max Lehmanni tähtsus

Provenientsipõhimõtte arengut mõjutasid eeskätt kaks tegurit. Esiteks püüti luua uus arhiivide korrastamise meetod, mis oleks kiire ja säästlik ja et arhiive ei korrastataks ümber mingi välise süsteemi järgi. Peale selle oli võimalik algse korra säilitamisega kasutada ära ka arhiivimoodustaja kasutatud

⁸⁰ *Ibid.* (punkt IV.1–2). Põhjendusmemorandumis kasutatakse terminit *Generalindex* (eespool lk. 15 ja viide 60), 1881. a. tegevusjuhises on terminiks *Generalrepertorium* (Tegevusjuhised §15, Regulativ, 251) ja 1884. aasta algvariandis *General-Repertorium*. Eesti keelde on need terminid tõlgitud kui *üldkataloog*.

⁸¹ Tähtaeg oli enne 15.1.1885 (vrd. eespool lk. 16; An sämtliche k. Staatsarchiv. November 1884, lk. 106; K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 76–77).

⁸² K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 65 ja Neitmanni koostatud 1884 algvariandi ingress, *ibid.*, lk. 102.

⁸³ *Ibid.*, lk. 65–66.

⁸⁴ J. Kloosterhuis. Edition – Integration – Legitimation. Politische Implikationen der archivischen Entwicklung in Preussen, lk. 102–103.

⁸⁵ J. Weser. Geschichte der Preussischen Archivverwaltung und ihrer Leiter, lk. 247 viide 1; K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 65.

⁸⁶ J. Schultze. Gedanken zum „Provenienzgrundsatz“, lk. 231–234; K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 96–97

⁸⁷ Lehmanni hilisema karjääri kohta vt. eespool viide 1. Juba 1893. aastal jahenesid tema suhted von Sybeliga. Lehmanni 1894. aastal avaldatud uurimus Seitsmeaastasest sõjast põhjustas järske vastulauseid teatud preisi koolkonna esindajate poolt. Tä väitis oma uurimuses, et see sõda oli Friedrich Suure vallutussõda ning puhkes tema provokatsiooni tagajärjel (Meinecke 1930, 449; E. Posner. Max Lehmann and the Genesis of the Principle of Provenance, lk. 4; Lehmanni suhete kohta endiste töökaaslastega vt. eespool viide 5 ja 6).

otsinguvahendeid. Selle põhimõtte kasutuselevõtt toetas 19. sajandi alguses ajaloo teaduses toimunud arengut. Toona püüti välise ja sisemise allikakriitika abil määrata dokumendi ehtsust ja tõele vastavust. Sel viisil võis saada uurimuse järeldustele tugeva aluse. On põhjust küsida, mil määral edendasid allikakriitilise koolituse saanud uurijad põhimõtte arendamist ja läbimurret.⁸⁸ Ajaloolaste roll selle põhimõtte esiletoomises näib esmapilgul väike. 1819. aastal Berliini teaduste akadeemiale esitatud ettekandes leidis Wilken, et eriti provintside ajaloo (*speciellen Landesgeschichte*) uurimisele oleks kasuks, kui arhiive ei lõhutaks.⁸⁹ Võimalik, et 19. sajandi algusest on teisi samasuunalisi viiteid kasust uurimistööle. Siiski on ilmne, et moodsa allikakriitilise mõtte mõju vähemalt Preisimaal on kaudne. Posner on leidnud, et provenientsipõhimõtte pooldajad ja edendajad olid Ranke, Droyseni ja von Sybeli ning teiste tähelepanuväärsete 19. sajandi saksa ajalookirjutajate õpilased.⁹⁰ Sedakaudu mõjutasid uued meetodid ka arhivaaride hoiakuid. Lehmanni lähedane töökaaslane Paul Bailleur tunnistas 1902. aastal peetud loengus „Lehmanni kliki“ mõtteviisist:

„... korrastamine registratuuride, asutuste järgi ... vastas samal määral meie ajaloolisele mõtlemisele ja meie arhiivikogemustele...“⁹¹

Provenientsipõhimõtte jäik rakendamine ei ole mitte alati eesmärki täitnud. See on praktikas võinud viia toimivate ja välja kujunenud dokumenditervikute lõhkumiseni.⁹² Eriti 1881. aasta tegevusjuhise ranget nõuet algse ehk sisemise korralduse järgimiseks ja vajadusel taastamiseks on hilisemas kirjanduses palju kritiseeritud. Põhimõtte järgimise eelduseks on peetud ka seda, et asutuse asjaajamises on olnud hea dokumentide registreerimise ja arhiveerimise süsteem. Pidevate organisatsiooni struktuurimuutuste tõttu läheb aga algupärane korraldus segaseks. Asutuste registratuuride ja dokumentide halduse tase on ka alates 19. sajandi lõpust langenud. Osaliselt on see tulenenud haldussüsteemi keerukamaks muutumisest, osaliselt dokumentide hulga kasvust.⁹³ Sisemise korra ranget rakendamist on hakatud nimetama terminiga registratuuriprintsiip (vt. <http://www.arhiiv.ee/et/arhiivi-terminoloogia/>), *Registraturprinzip* (ingl. *registry principle* ja *principle of respect for original order*).⁹⁴ Diskussiooni tulemusena kasutatakse Saksamaal

⁸⁸ Sellele küsimusele on tähelepanu juhtinud Kari Tarkiainen. Vrd. P. Renvall. *Historiantutkimuksen työmenetelmät. Teoria, käytäntöä, tavoitteita suomalaisen ainekseen sovellettuina*. Porvoo–Helsinki, 1947, lk. 41 ja P. Renvall. *Nykyajan historiantutkimus*, lk. 144–145.

⁸⁹ Vt. eespool viide 38.

⁹⁰ E. Posner. *Max Lehmann and the Genesis of the Principle of Provenance*, lk. 41; Vrd. K. Neitmann. *Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven*, lk. 93 ja viide 47.

⁹¹ Vt. eespool viide 45.

⁹² Sellistest olukordadest vt. nt. J. Schultze. *Gedanken zum „Provenienzgrundsatz“*, lk. 229–231, 235–236.

⁹³ Vt. nt. H. O. Meisner. *Archivarische Berufssprache*. – *Archivalische Zeitschrift*. Bd 42/43. München, 1934, lk. 260–261 ja H. O. Meisner. *Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Leipzig, 1952, lk. 90–93 ja H. O. Meisner. *Provenienz – Struktur – Bestand – Fond*. Ein Beitrag zur Archivterminologie. – *Archivmitteilungen*. 3/1955. Berlin, lk. 2–5; A. Brenneke. *Archivkunde*, lk. 70–75, 78–79, 85–87; G. Enders. *Probleme des Provenienzprinzips*. *Archivar und Historiker. Studien zur Archiv- und Geschichtswissenschaft*. Zum 65. Geburtstag von Heinrich Otto Meisner. *Schriftenreihe der Staatlichen Archivverwaltung*. Nr. 7. Berlin, 1956, lk. 28–30, 38–41; H. Lötze, M. Unger. *Das Provenienzprinzip als wissenschaftlicher Grundsatz der Bestandbildung*. – *Archivmitteilungen*. 2/1976. Berlin, lk. 53–54; J. Papritz. *Archivwissenschaft*. Bd. 3. Marburg, 1976, lk. 60–75; E. Orrman. *Provenienzspezifika, teooria ja sovellutuksia*, lk. 17–18; B. Uhl. *Die Bedeutung des Provenienzprinzips für Archivwissenschaft und Geschichtsforschung*, lk. 105–106 ja 107–122 *passim*.

⁹⁴ *Dictionary of Archival Terminology*, 1988, lk. 134; Vrd. A. Brenneke. *Archivkunde*, lk. 68. Endres sedastab Meisnerile viidates (vt. eespool viide 93), et põhiprintsiibi ehk provenientsipõhimõtte järgi on väliselt piiratud arhiivi (*Bestand*) sisemise struktureerimiseks järgmised võimalused: 1. Prantsuse fondipõhimõtte (uus ratsionaalne jaotus fondi sees); 2. Range registratuuripõhimõtte (*Strenges Registraturprinzip*, sisemine korraldus registratuuri loodud korra järgi, Preisimaa 1881, Holland 1898); 3. Korraldav registratuuripõhimõtte (*Regulierendes Registraturprinzip*, puuduliku süsteemi parandamine); 4. Arhiivi struktuur muudetakse arhiivimoodustaja ▶

termineid *Provenienzprinzip* ja *Registraturprinzip* üsna laias tähenduses.⁹⁵

Tõsi on see, et Lehmann keskendus oma memorandumis arhiivi välisele piiramisele, nagu Neitmann ka leiab. Lehmann lootis Preisi keskvalitsuse headele registratuurile.⁹⁶ 1881. aasta memorandumis esitatud kuuepunktilises programmis rõhutas ta siiski kolmandas punktis arhiivi algse korra tingimusteta (*schlechterdings*) säilitamist ja kolmes muus punktis algse korra taastamist. Need punktid jõudsid peaaegu muutmata kujul ka lõplikku tegevusjuhisesse.⁹⁷ Lehmann ei ole niisiis provenientsipõhimõtte range tõlgendamispoliitika sünnis sugugi „süütu“. Tema tähtsust rõhutab aga see, et 1884. aasta tegevusjuhises leidis ta, et leidub ka puudulikult peetud ametiarhiive (*Registraturen*). Ta tunnistas ka, et teatud juhtudel tuleb arhiiv uuesti korrastada, ning arutles, kuidas seda

peaks tegema.⁹⁸ Hilisema diskussiooni seisukohast on kahju, et 1884. aasta arvamusalaldust väljaspool *Geheimes Staatsarchiv*'i ei tuntud, ja sealgi oli see tuttav ilmselt vaid väga väikesele ringile. Ka Lehmanni memorandumis esitatud mõtted said laiemalt tuntuks väga aeglaselt. 1881. aasta tegevusjuhise peeti üldiselt von Sybeli käekirjaks.⁹⁹

Ehkki Lehmann ei „leiutanud“ provenientsipõhimõtet, oli ta esimene, kes koostas üksikasjaliku juhise selle põhimõtte kasutuselevõtuks ja rakendamiseks. Samuti oli ta esimene, kes arutles laiemalt ja põhjalikumalt põhimõttega seostuvaid probleeme. Lehmann põhjendas uut meetodit selle soodsa mõjuga uurimustööle, praktilisele haldus- ja arhiivitööle ja arhiivide haldamisele, ning tegi selle põhjal teatavaid järeldusi. On märgitud, et tegelik teoreetiline põhjendamine jäi tege-mata,¹⁰⁰ mida tuleb Neitmanni järgi pidada

▶ struktuuri sarnaseks (*Verwaltungsstrukturprinzip*, Brenneke *Freies Provenienzprinzip* või *Archivkörper*, arhiivi korralduses ilmnevad arhiivimoodustaja funktsioonid, ülesannete jaotus ja struktuur). G. Enders. *Probleme des Provenienzprinzips*, lk. 39–40. A. Brenneke. *Archivkunde*, lk. 78–79, 85–87.

⁹⁵ Provenienzprinzip: Grundlage für die archivische Methode der Analyse und Gliederung von Archivgut nach den Entstehungszusammenhängen (A. Menne-Haritz. *Schlüsselbegriffe der Archivterminologie*. Veröffentlichungen der Archivschule Marburg. Nr. 20. Marburg, 1992, lk. 52); Registraturprinzip: Grundsatz für die Ordnung von Archivgut, der Beibehaltung oder Wiederherstellung der ursprünglichen Ordnung anstrebt. (*Ibid.*, lk. 53). Vrd. uus, anglosaksi tõlgendus neist põhimõtetest ja nende arengust J. Ridener. *From Polders to Postmodernism. A Concise History of Archival Theory*. Duluth, 2002, lk. 33–34.

⁹⁶ K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 98.

⁹⁷ Memorandumis olnud punktid 3–6. Programmi 3. punktis nõudis Lehmann tingimata (*schlechterdings*) dokumentide algse korra säilitamist. See punkt jõudis peaaegu samal kujul tegevusjuhise §4 1. lõikesse. Tingimata on siiski ära jäetud. Memorandumi programmi punktid 4–6 on tegevusjuhises koondatud §7 alla. (Vt. eespool lk. 14 ja viide 56, lk. 17 ja viide 66 ning Regulativ für die Ordnungsarbeiten im Preussischen Geheimen Staatsarchiv auf der Grundlage des Provenienzprinzips vom 1. Juli 1881, lk. 249).

⁹⁸ An sämtliche k. Staatsarchive, 104, 105 (punkt I.8 ja I.9); Vrd. K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 98.

⁹⁹ On huvitav tõdeda, et veel 1920. ja 1930. aastate artiklites viidatakse sageli ainult trükitud tegevusjuhisele ja muudele väljaannetele. Hollandi käsikirja tõlkija Hans Kaiser mainib 1928 lühidalt 1881. aasta tegevusjuhise, nentides, et see puudutas Preisimaal ainult kõige tähtsamat arhiivi, ehk *Geheimes Staatsarchiv*'i, aga hakkas hiljem kehtima ka provintside arhiivides. Ta ei ütle midagi Lehmanni rolli kohta tegevusjuhise sündimise ajal, mis on mõistetav, sest ta kasutab allikana Bailleu loengut 1902. aastast. Kaiser kõrvutab Preisimaa arengu Taanis juba 1861. a. tehtud otsustega (H. Kaiser. *Das Provenienzprinzip im französischen Archivwesen*, lk. 107 ja viide 20). Schultze mainib 1931. aastal ilmunud artiklis juba Lehmanni 1881. a. tegevusjuhise koostaja ja kujundajana. Ometi pole selge, kust tema niisugune informatsioon pärineb (J. Schultze. *Gedanken zum „Provenienzgrundsatz“*, lk. 225). Schwineköper aga viitab juba 1950. aastal Lehmanni memorandumile. Tundub aga, et ta ei ole sellesse kuigi tõsiselt süvenenud (B. Schwineköper. *Zur Geschichte des Provenienzprinzips*, lk. 64 ja viide 47). Posneri samal aastal avaldatud artikkel on Lehmanni tuntuks saamise seisukohalt märkimisväärne. Infot Lehmanni osa kohta tegevusjuhise sünnis lisas teadagi Brenneke 1930-ndate lõpu loengute avaldamine aastal 1953. Memorandumit Brenneke ei maini, ainult Bailleu loengut (A. Brenneke. *Archivkunde*, lk. 67 ja viide 34). Enders kasutab 1956. aastal Lehmanni memorandumit, aga viitab ka Bailleu loengule (G. Enders. *Probleme des Provenienzprinzips*, lk. 28 viide 7 ja lk. 42 viide 37).

¹⁰⁰ G. Enders. *Probleme des Provenienzprinzips*, lk. 28.

ebaõiglaseks kriitikaks, kui võtta arvesse Lehmanni saavutusi põhimõtte kujundamisel ja läbiviimisel.¹⁰¹ Nagu tõdeb Schweineköper, paistab Lehmanni põhjenduste taustal moodne geneetiline ajalookäsitlus. Arhiivi nähakse oma seaduspärade järgi kasvanud ajaloolise tervikuna, mis tuleb säilitada muutmata kujul.¹⁰² Tõsi küll, Lehmann ei kirjutanud seda oma põhjendustes lahti, vaid selle arhiivi peajoone esitasid alles Hollandi arhiivaarid 1891. aastal.

Friedrich Meinecke meenutas rohkem kui viiskümmend aastat hiljem kaunisõnaliselt uue põhimõtte mõju *Geheimes Staatsarchiv*’i õhkkonnale ja tööle:

„Ent möte, mida nüüd kõiki jõude rakedades ellu viidi – korrastada dokumente nende provenientsi järgi – tõi korraga kogu arhiivi uskumatult palju elavust ja isikupära. Sest iga asutuse arhiiv, alates kõige suuremast ja tähtsamast, Brandenburgi ja Preisimaa vana salanõukogu omast kuni Brandenburgi markkrahvi lauamõisa valitsuse omani välja, oli nüüd omaette elusolend oma elupõhimõttega, ja konkreetset inimesed, kes neid asutusi kunagi juhtisid, oma eriliste traditsioonide ja impulssidega, astusid nüüd valguse kätte ...“¹⁰³

Soome keelest tõlkinud

Mihkel Mõisnik,

Max Lehmanni jt.
tsitaadid saksa keelest

Kai Tafenau

Raimo Pohjola

(1942), MA, arhiivinõunik emeritus,
Arabiankatu 6D 49, 00560 Helsinki, Soome,
raimo.pohjola@kolumbus.fi

¹⁰¹ K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 93 ja viide 47.

¹⁰² B. Schweineköper. Zur Geschichte des Provenienzprinzips, lk. 64; Vrd. ka K. Neitmann. Ein unbekannter Entwurf Max Lehmanns von 1884 zur Einführung des Provenienzprinzips in den preussischen Staatsarchiven, lk. 93 ja E. Posner. Max Lehmann and the Genesis of the Principle of Provenance, lk. 41.

¹⁰³ F. Meinecke. Erlebtes 1862–1901, Leipzig, 1941, lk. 142–143. See katkend Meinecke mälestustest on avaldatud ka: J. Kloosterhuis. Preussens archivische Revolution. Quellen zur Einführung und Anwendung des Provenienzprinzips im Preussischen Geheimen Staatsarchiv und den Staatsarchiven in den Preussischen Provinzen, 1881–1907. 2. – Archivarbeit für Preussen, lk. 438–439.